

The Magic of the Knot in the of the Iranian Folklore

Maryam Haghi^{*1}, Fereshte Mahjoub²

Received: 31/03/2021

Accepted: 21/06/2021

Abstract

Knots and related issues, which are among the most controversial topics in magic, are widely used in folklore culture and have been addressed in mythology. Knot magic is one of the types of homeopathic (imitation) magic and it can be divided into two types of positive magic and negative magic. The most important and frequent functions of magic knot are healing, marriage, pregnancy, asking for rain, stopping the rain, finding the lost, closing the malicious tongue, closing the groom, and so on. Recognizing and exploring the magic of the knot as part of the popular culture familiarize us with popular beliefs, thoughts, and spirits. The statistical population of this article is Iran and the method is library research and reference to popular cultural books. In this article, an attempt has been made to classify, describe, and evaluate the most important applications of knot magic in the folklore culture of the Iranian people with a descriptive-analytical approach.

* Corresponding Author's E-mail:
mhaghi@khansar.isf.pnu.ac.ir

Keywords: Knots; folklore; customs; superstitions; magic.

1. Assistant Professor of Persian Language and Literature, Payam Nour University, Khansar, Iran (Corresponding author)

<https://orcid.org/0000-0002-3179-4670>

2. Assistant Professor of Persian Language and Literature, Payam Nour University, Ardestan, Iran.

<https://orcid.org/0000-0001-5412-7646>

Introduction

Research Background

Knot has many symbolic meanings such as infinity, marital bond, agreement, as well as ambiguity, complexity, difficult work, entanglement, worry (see Jobs, 1962, translated into Farsi by Baqapour, 2016, p. 706). They are opposite to each other, but in particular the node means the stabilization of a known state of concentration and density. Terms such as knot at work, untie knot, or basic knot exist in most languages. Untying the knot on the one hand indicates crisis and death, and on the other hand, resolution and liberation (Shevalier and Gheerbrant, 1982, translated into Farsi by Fazaeli, Volume 4/ p. 723). Because of these meanings and concepts, knot is one of the most important and widely used forms of magic around the world.

In works written about mythology, the magic of the knot is sometimes briefly mentioned, including the book *Golden Bough* by Fraser and the book *Images and Symbols* by Eliade. Some related articles are: "Folk therapy among the Iranian people by Zolfaghari (2013), "Cancel the magic" (Blokhashi, 2002), but so far no comprehensive and independent research on the magic of the knot in the folklore of the Iranian people has been done.

Goals, questions, and assumptions

Knot magic has many applications in the folklore of the Iranian people in the form of positive magic and negative magic. By studying the magic of the knot as one of the most widely used magics in the folklore of the Iranian people, it is possible to better understand their spirits, aspirations, and concerns. This article seeks to answer these questions: What are the most important uses of the knot magic in the folklore of the Iranian people? Do Iranians use more positive or negative magic? How to use knot magic in different cases?

Discussion

Knot magic can be considered as a kind of homeopathic or imitation magic that is formed according to the law of similarity. Knot magic, like other magics, can be used in two forms: positive magic (beneficial) and negative magic (evil). "Two aspects of this type are seen in all magical-religious applications of knots and strings. In general, what is important and fundamental in all these magical and magical-therapeutic customs is the direction of the force that is "tied" in every kind of captivity, in every action, and this "orientation". "These actions may be positive or negative, depending on whether they are taken for 'benefit' or 'harm' or for 'defense and attack'" (Eliade, 1991, translated into Farsi by Mohajeri, 2020, p. 127)

Conclusion

Knot magic is one of the most important and widely used types of magic in folklore. Belief in the magical effect of knots has existed since time immemorial. This belief is not unique to the Iranian people, but exists in the folklore of many countries. This magic can be considered as a kind of homeopathic (imitation) magic because in the folklore belief, tying or untying a knot can lead to creating or solving a problem. In folklore, we encounter two types of magic, positive and negative. What the knot magic does in each situation depends on the personal intention of the person who uses the magic. In general, it can be said that in the folklore of the Iranian people, the use of knot magic to solve problems (including illness, infertility, abortion, marriage, drought, evil eye, loss of objects, etc.) is more frequent. Although the use of this magic is more in times when a problem arises, sometimes special times such as the 13th of Farvardin or the last Wednesday of the year are chosen for it. Knots are made on different objects such as yarns of different materials, ropes, fabrics, clothes, tents, scarves, grass, animal intestines, etc., and sometimes seven-colored or black and white ropes are used. The number of nodes is sometimes unknown

Culture and Folk Literature

E-ISSN: 2423-7000

Vol. 9, No. 39

August-September 2021

Research Article

and sometimes they are one, seven, forty or a hundred. Sometimes a certain person has to tie or untie the knot, for example, an old woman, an immature child, the first daughter of the family, and so on. When a rope is knotted, it is often called a prayer or the name of a particular person or persons is said, and then the knot is blown. Sometimes, to further the magic of the knot, the tied object was hidden in a place such as a cemetery, a toilet, under a stone, a crack in the wall, etc., so that it would be out of reach of others. This type of magic is more used among women in Iran.

References

- Eliade, M. (1991). *Images and symbols* (translated into Farsi by Mohajeri). Parseh Book Translation and Publishing Company.
- Jobs. G. (1962). *Dictionary of mythology, folklore and symbols* (translated into Farsi by Bagha Pour). Akhtaran.
- Shevalier, J., & Gheerbrant, A. (1982). *Dictionnaire des symboles: Mythes, rêves, coutumes* (translated into Farsi by Fazaeli). Jeyhun.
- Zolfaghari, H. (2013). Folk treatment among the people of Iran. *Journal of Traditional Medicine of Islam and Iran*, 4(2), 138-160.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه
سال ۹، شماره ۳۹، مرداد و شهریور ۱۴۰۰
مقاله پژوهشی

جادوی گره در فرهنگ عامه مردم ایران

مریم حقی^{۱*}، فرشته محبوب^۲

(دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۱۱ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۳/۳۱)

چکیده

گره و مسائل مربوط به آن که در زمره بحث‌برانگیزترین مباحث جادو است، کاربرد زیادی در فرهنگ عامه دارد و در دانش میتولوژی (شناخت افسانه و اساطیر ملل) نیز به آن پرداخته شده است. جادوی گره یکی از انواع جادوهای هومیوپاتیک (تقلیدی) است و می‌توان آن را به دو گونه جادوی مثبت و جادوی منفی تقسیم کرد. مهم‌ترین و پربسامدترین کارکردهای جادوی گره، شفابخشی، بخت‌گشایی، بارداری، باران‌خواهی، قطع شدن باران، پیدا کردن گمشده، بستن زبان بدخواه، بستن داماد و... است. شناخت و بررسی جادوی گره به‌منزله بخشی از فرهنگ عامه، موجبات آشنایی ما با عقاید، افکار و روحيات عامه را فراهم می‌آورد. جامعه آماری این مقاله، کشور ایران و روش تحقیق کتابخانه‌ای و مراجعه به کتاب‌های فرهنگ عامه است. در این مقاله سعی شده است با رویکرد توصیفی - تحلیلی مهم‌ترین کاربردهای جادوی گره در فرهنگ عامه مردم ایران دسته‌بندی، توصیف و ارزیابی شوند.

واژه‌های کلیدی: گره، فرهنگ عامه، آداب و رسوم، خرافات، سحر و جادو.

۱. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور، خوانسار، ایران (نویسنده مسئول)

*Mhaghi@khansar.isf.pnu.ac.ir
<https://orcid.org/0000-0002-3179-4670>

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور، اردستان، ایران.
<https://orcid.org/0000-0001-5412-7646>

۱. مقدمه

آداب و رسوم و باورهای عامه بخش مهمی از فرهنگ عامه هر سرزمین را تشکیل می‌دهند. بسیاری از این باورها با خرافات پهلومی‌زندان. خرافات «وحشت غیرمنطقی یا ترس از یک چیز ناشناخته، مرموز و خیالی؛ یک عقیده، تردید، یا عادت و امثال آن است که ریشه در ترس یا جهل دارد» (جاهودا، ۱۹۷۱، ترجمهٔ براهنی، ۱۳۷۱، ص. ۴). از مؤلفه‌های اساسی خرافات، دائمی بودن و جدایی‌ناپذیری از زندگی انسان، جایگزینی، تسکین‌بخشی و تسلط‌آفرینی، پایداری و بی‌ریشه بودن آن است (شریعتی و انصافی مهربانی، ۱۳۹۵، ص. ۶).

حتی امروزه که بیشتر حوادث با رویکرد علمی قابل حل و فصل هستند هنوز بسیاری به رسوم و خرافه‌های بازمانده از نسل‌های پیش از خود پای‌بند هستند.

هرچند اعتقاد به این مسائل بیشتر مربوط به مردمان کهن، بدوی و غیرتمدن است؛ اما باید در نظر داشت که در ورای این اعتقادات و اعمال به‌ظاهر خرافی و بر عبث، فلسفه و اندیشه‌ای نهان است؛ سحر، جادو و طلسم که از کاربردهای ویژه و پربسامد انسان بدوی است، به‌منظور عطف توجه انسان به سایر موجودات هستی و تشریک آنان در کارگزاری عالم و نیز تجدید حیات جهان است. دست‌یازی به جادو، سحر و طلسم توسط مردمان دیرین، گونه‌ای جدال با طبیعت و وادار کردن آن به تسلیم بوده، در غیر این صورت گونه‌ای تعامل با آن بوده است (عزیزی‌فر، ۱۳۹۲، ص. ۸۴).

هر بخش از زندگی که در معرض تهدید بیشتری قرار می‌گرفته است یا هراس دربارهٔ آن بیشتر بوده زمینهٔ مناسب‌تری برای ایجاد خرافه‌ها و تنوع باورها در آدیان فراهم می‌آورده است. «برخی از این خرافه‌ها احتمالاً در گذشته بخشی از نظام گسترده‌تری از اندیشه‌ها و باورها را تشکیل می‌دادند، اما در حال حاضر عناصر مجزا و

منفردی هستند که از راه سنت به ما رسیده‌اند و هنوز هم توان خود را حفظ کرده‌اند» (جاهودا، ۱۹۷۱، ترجمه براهنی، ۱۳۷۱، ص. ۲۱).

تی اس نولسون درباره خاستگاه خرافات و رسوم عامه پژوهشی ارزشمند انجام داده است. وی معتقد است که «خاستگاه حقیقی خرافات» را باید در مساعی نخستین انسان در امور زیر جست‌وجو کرد: (۱) توضیح اسرار طبیعت و هستی انسان، (۲) آرزوی مطلوب ساختن سرنوشت به نفع خود و دیدن آینده در حال، (۳) آرزوی برکنار ماندن آدمی از تأثیر شیاطینی که قادر به درک آن‌ها نبود، (۴) تلاشی ناگزیر برای نفوذ در آینده. تنها از این منابع و سرچشمه‌هاست که می‌باید نظام خام و ابتدایی بشر برخاسته باشد و برخیزد. وی سپس اضافه می‌کند که روی هم‌رفته خرافات را می‌توان در قالب اشکال زیر بیان کرد:

۱. اعتقاد به اینکه اگر به عمل خاصی اقدام شود نتیجه خوبی دربر نخواهد داشت.
۲. انجام مراسم خاصی که نتایج دلخواه را به بار خواهند آورد.
۳. ذکر علائم خاصی که به اعتقاد بیان‌کننده آن‌ها باعث حوادثی نیک یا بد خواهند شد (صرفی، ۱۳۹۱، ص. ۱۳).

گره در لغت به معنی پیچیدگی دو یا چند رشته مانند طناب یا ریسمان به یکدیگر به طوری که به راحتی از هم بازنشوند آمده است و مجازاً به معنی کار مشکل و امری است که به سادگی قابل توجیه یا حل نباشد (انوری، ۱۳۸۱، ذیل «گره»). گره به معنی مشکل هم به نظر آمده است، چه گره‌گشا به معنی مشکل‌گشا باشد (تبریزی، ۱۳۵۷، ذیل «گره»). گره معانی سمبلیک فراوانی همچون بی‌انتهایی، بی‌پایانی، پیوند زناشویی، توافق، همچنین ابهام، پیچیدگی، کار مشکل، گرفتاری، و نگرانی دارد (جایز، ۱۹۶۲، ترجمه بقاپور، ۱۳۹۵، ص. ۷۰۶). مفاهیم گره مغایر یکدیگرند، لیکن به طور خاص گره

به معنای تثبیت وضعیتی معلوم از غلظت و تراکم است. اصطلاحاتی از قبیل گره در کار، باز کردن گره، یا گره اساسی در اغلب زبان‌ها وجود دارد. باز کردن گره از یک سو نشان‌دهنده بحران و مرگ است و از سوی دیگر حل شدن و رهایی (شوالیه و گربران، ۱۹۸۲، ترجمه فضایی، ۱۳۸۵، ج ۴/ص ۷۲۳).

شیخ انصاری در مکاسب به نقل از شهید اول، ده گونه سحر را نام برده است که یکی از آن‌ها به این صورت ذکر شده است: «اورادی که بخوانند و بر ریسمانی بدمند و آنگاه گره بزنند» (خلعتری و رحمانی، ۱۳۹۳، ص ۱۱۰). در سوره فلق از پیامبر (ص) خواسته شده است از شر جادوگرانی که در گره‌ها می‌دمند به خداوند پناه ببرد: «وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ» (فلق: ۴). در برخی تفاسیر و روایات شأن نزولی برای این سوره ذکر شده است که به جادوی گره اشاره دارد. مردی یهودی رسول خدا (ص) را جادو کرد و در نتیجه آن حضرت بیمار شد، جبرئیل بر او نازل شد، دو سوره معوذتین را آورد و گفت: مردی یهودی تو را سحر کرده و سحر نام برده در فلان چاه است، رسول خدا (ص) علی (ع) را فرستاد آن سحر را آوردند، دستور داد گره‌های آن را باز کردند، برای هر گره یک آیه بخواند، علی (ع) هر گره‌ی را باز می‌کرد یک آیه را می‌خواند. به محضی که گره‌ها باز و این دو سوره تمام شد، رسول خدا (ص) برخاست، کانه پای‌بندی از پایش باز شده باشد (طباطبایی، ۱۳۶۶، ص ۴۵۹). فریزر نیز در کتاب خود این آیه قرآن را به منزله یکی از مصادیق جادوی گره آورده و شأن نزول آن را ذکر کرده است (فریزر، ۱۹۹۴، ترجمه فیروزمند، ۱۳۹۶، ص ۲۶۸).

باور به تأثیر جادویی گره، و جادو کردن با «گره‌زنی» و راه‌های «گره‌گشایی» یا جادوژدایی با گشودن گره در حوزه عمل ساحری، به‌ویژه هنگام ازدواج و زایش، در بیشتر فرهنگ‌ها جایگاه ویژه‌ای داشته است. برخی به نقش جادویی گره و گره بستن

جادوی گره در فرهنگ عامه مردم ایران _____ مریم حقی و همکار

همراه خواندن دعا و افسون نزد آسوریان قدیم و بابلیان، از دو افسون عبرانی متأخر در کتابی که در موصل به دست آمده است، سخن گفته‌اند (بلوکباشی، ۱۳۸۱).

۲. پیشینه تحقیق

در آثاری که درباره اساطیر نوشته شده‌اند گاه به‌طور خلاصه به جادوی گره اشاره شده است. فریزر در فصلی با عنوان «تابوها» در کتاب *شاخه زرین* به موارد متعددی از جادوی گره در جوامع مختلف اشاره می‌کند که در آن‌ها نیروی بدشگون گره را در ابتلا به بیماری، ناخوشی و انواع بلاها می‌توان مشاهده کرد. الیاده در فصل سوم کتاب *تصاویر و نمادها* با عنوان «خدایی که به بند می‌کشد و نمادپردازی گره‌ها» معتقد است جادوی گره مضمونی جادویی - دینی دارد و بر پایه باور هندواروپایی ورونه (*varuna*) یعنی «خدایی که به بند می‌کشد» شکل گرفته است. برخی مقالات مرتبط با این موضوع نیز عبارت‌اند از: «درمان عامیانه نزد مردم ایران» (ذوالفقاری، ۱۳۹۲)، «باطل سحر» (بلوکباشی، ۱۳۸۱)، «تأثیر جادوی هومیوپاتیک بر فرهنگ عامه (مطالعه موردی شهرستان نجف‌آباد)» (رضاییان، ۱۳۹۵)، «بررسی تأثیر جادوی هومیوپاتیک بر فرهنگ عامه مردم بهبهان» (زاده‌حسن و نشاتی، ۱۳۹۶)، «بررسی طلسم و طلسم‌گشایی در قصه‌های عامیانه فارسی» (عزیزی‌فر، ۱۳۹۲)، ولی تاکنون تحقیق جامع و مستقلی درباره جادوی گره در فرهنگ عامه مردم ایران صورت نگرفته است.

۳. بحث

فریزر جادوی همدلانه (سمپاتیک) را به دو نوع جادوی هومیوپاتیک (تقلیدی) و جادوی مسری (واگیردار) تقسیم می‌کند. در جادوی هومیوپاتیک اصل بر این است که هر چیزی همانند خود را می‌سازد و یا هر معلولی شبیه علت خود است (فریزر، ۱۹۹۴،

ترجمه فیروزمند، ۱۳۹۶، صص. ۸۸-۸۷). جادوی گره را می‌توان گونه‌ای از جادوی هومیوپاتیک یا تقلیدی دانست که برپایه قانون شباهت شکل گرفته‌اند. «در این قانون افراد سعی می‌کنند بر اثر تقلید یا نمایش کوچکی که با کمک افراد نیرومند انجام می‌دهند، بر قوا یا پدیده‌های طبیعی به‌واسطه کار مصنوعی خود اثر گذاشته و بدین‌وسیله عمل موردنظر خود را تحقق بخشند» (زاده‌حسن و نشاتی، ۱۳۹۶، ص. ۱۱۲۴).

اعمال جادویی در جایی بیشتر پرخاشگرانه و خشونت‌آمیزند (جادوی سیاه) و در جای دیگر، بیشتر به‌منزله تمهیداتی است برای حفاظت و حراست و مصونیت از بلا یا (جادوی سفید). (گوشه‌گیر، ۱۳۸۵). جادوی گره مانند سایر جادوها به دو شکل جادوی مثبت (نفع‌رسان) و جادوی منفی (شررسان) می‌تواند به‌کار گرفته شود. فریزر جادوی مثبت را افسون و جادوی منفی را تابو می‌نامد و آن‌ها را چنین از هم متمایز می‌کند: «جادوی مثبت یا افسون می‌گوید: چنین کن تا چنان شود. جادوی منفی یا تابو می‌گوید: چنین نکن وگرنه چنان می‌شود. غرض جادوی مثبت ایجاد نتیجه‌ای مطلوب است و غرض جادوی منفی اجتناب از نتیجه نامطلوب» (فریزر، ۱۹۹۴، ترجمه فیروزمند، ۱۳۹۶، ص. ۹۶).

الیاده در کتاب *تصاویر و نمادها* بحثی با عنوان «جادوی گره‌ها» دارد و معتقد است با بررسی ریخت‌شناسی بستن‌ها و گره‌ها در عمل جادویی می‌توانیم مهم‌ترین آن‌ها را با دو عنوان اصلی طبقه‌بندی کنیم: ۱. بندهای جادویی که در برابر دشمنان انسان (در جنگ یا در سحر) به‌کار می‌رود و نیز با عملکرد برعکس آن یعنی «قطع کردن» بندها، ۲. گره و بندهای سودمند، روشی برای دفاع در برابر حیوانات وحشی، بیماری‌ها، سحر و جادوگری، شیاطین و مرگ (الیاده، ۱۹۹۱، ترجمه مهاجری، ۱۳۹۹، ص. ۱۲۵؛ نیز

شوالیه و گربان، ۱۹۸۲، ترجمه فضایی، ۱۳۸۵، ج. ۴/ ص. ۷۲۶). دو جنبه بودن این نوع در همه کاربردهای جادویی - دینی گره‌ها و بندها دیده می‌شود. گره‌ها سبب بیماری می‌شوند، اما سبب درمان یا بیرون راندن آن از بدن بیمار نیز می‌شوند. تورها و گره‌ها ممکن است کسی را سحر و افسون کنند، اما شخص را در برابر افسون‌شدگی و طلسم نیز محافظت می‌کنند. آن‌ها هم می‌توانند مانع تولد و هم تسهیل‌کننده آن باشند؛ آن‌ها نوزادان را محافظت و آن‌ها را بیمار نیز می‌کنند. آن‌ها سبب مرگ می‌شوند و در تنگنا قرار می‌دهند و عاجز می‌کنند. در کل آنچه در همه این آیین‌های جادویی و جادویی - درمانی مهم و اساسی است، جهت‌دهی به نیرویی است که در هر نوع اسیر کردن، در هر عمل «بستن یا گره زدن» وجود دارد و این «جهت‌دهی» بسته به اینکه این اقدامات را به جهت «سودمندی» یا «زیان‌باری» یا اینکه به جهت «دفاع و محافظت» یا «حمله» اختیار می‌شوند، ممکن است مثبت یا منفی باشند (الیاده، ۱۹۹۱، ترجمه مهاجری، ۱۳۹۹، ص. ۱۲۷). بنابراین بسته به نیت شخصی که از جادوی گره استفاده می‌کند، تأثیر گره می‌تواند مفید یا مضر باشد.

۱-۳. کارکردهای مثبت جادوی گره

جادوی مثبت که گاه از آن به جادوی سفید هم تعبیر می‌شود، به منظور حل مشکل یا جلوگیری از ایجاد مشکل انجام می‌شود و قصد آسیب رساندن به کسی در آن وجود ندارد. در این طبقه همه رسوم و روش‌هایی قرار می‌گیرد که عمل درمانی، دفاع در برابر شیاطین یا محافظت از نیروهای جادویی و حیاتی را به گره‌ها و بندها منسوب می‌کنند (همان، ص. ۱۲۶).

یکی از مهم‌ترین شیوه‌های جادوی گره در ایران، بستن پارچه با تعداد گره‌های مختلف به ضریح امامزاده‌ها یا برخی درختان مقدس است که با نیت‌های مختلف و با آداب و رسومی متنوع انجام می‌شود. دخیل بستن به ضریح یا درخت مقدس از مصداق‌های مهم کاربرد گره به‌منظور مشکل‌گشایی به‌شمار می‌روند. «درختانی که می‌گویند در زیر آن‌ها قدیسان نشسته یا خفته یا رؤیایی داشته‌اند بی‌شمار است و این درختان هم مقدس شمرده می‌شوند. شاخه‌های آن‌ها پر است از تکه‌های پارچه و نخ‌هایی که زائران از جامه‌خویش به این شاخه‌ها بسته‌اند تا نذر و عهد یا آرزویی را اعلام دارند» (داندلسن، ۱۹۷۳، ترجمه سَری، ۱۳۹۹، ص. ۷۶). کارلا سرنا در سفرنامه‌اش به ایران می‌نویسد: «در جاهایی که راه خطرناک است بی‌نهایت تکه پارچه، نوار و نخ مشاهده می‌شود که به‌عنوان دخیل به نهال‌های کوچک گره زده‌اند» (شعربافیان، ۱۳۸۳، ص. ۸۰). این درخت‌ها که گاه «درخت مراد» نامیده می‌شوند در بسیاری از مناطق ایران وجود دارند (رک: انجوی و ظریفیان، ۱۳۷۱، ص. ۲۲۷). گونه‌های مختلفی از کارکرد جادوی گره مثبت در فرهنگ عامه مردم ایران وجود دارد که مهم‌ترین و پربسامدترین آن‌ها عبارت‌اند از:

۳-۱-۱. بخت‌گشایی

تعدادی از باورهای عامه متعلق به رویدادهای مهم چرخه زندگی مانند ازدواج هستند. نسبت دادن امور به جهان خارج در واقع نوعی سازوکار دفاعی افراد و فرافکنی است که در طی آن فرد از پذیرش اموری که باعث ایجاد احساس نامطلوب در او می‌شود و عزت نفس او را نشانه می‌گیرد روی می‌تاباند و اموری ماورائی همچون روزگار و فلک را بانی اصلی این شکست‌ها می‌داند. در باب ازدواج نیز تعبیری همچون «بختم بسته

شده» مؤید چنین نظریه‌ای است. دختران اگر موفق به ازدواج نمی‌شدند علاوه بر اجتماع حتی از سوی خانواده خود نیز مورد ترحم و یا زخم زبان واقع می‌شدند. از همین رو به شیوه‌های مختلفی برای بخت‌گشایی روی می‌آوردند. یکی از رایج‌ترین رسوم برای بخت‌گشایی، گره زدن سبزه‌ها در روز سیزده فروردین است. «در خراسان دختران دم بخت برای گشودن بخت خود و پیدا کردن شوهر رو به قبله می‌نشینند و سبزه گره می‌زنند و می‌گویند: «سیزده‌به‌در چارده به تو، سال دگه خنه شو، هاکوت کوتوا! هاکوت توا!» و سپس مقداری شیرینی در پای سبزه‌ای که گره زده‌اند می‌ریزند و از آنجا دور می‌شوند» (شکورزاده، ۱۳۶۳، ص. ۱۰۸). در برخی مناطق همچون سیرجان گره زدن سبزه مختص دختران نیست، بلکه همه اعم از پیر، جوان، زن و مرد این رسم را اجرا می‌کنند (مؤید محسنی، ۱۳۸۷، ص. ۲۵).

این رسم در دوران قاجاریه نیز برای بخت‌گشایی و حاجات دیگر رواج داشته است، چنانکه مستوفی می‌نویسد: در این روز دخترهای دم بخت، برای پیدا کردن شوهر، به سبزه گره می‌زدند و معتقد بودند که تا سبزه آینده البته حاجت آن‌ها روا خواهد شد، به شرط اینکه این ذکر را در حین انجام گره‌زنی گفته باشند: «سیزده بدر، سال دیگر، خانه شوهر، بچه به بر»، ولی گره زدن سبزه اختصاص به این حاجت نداشت، زن‌ها برای نیت‌های دیگر و حتی رفتن زیارت کربلا و مشهد هم، این کار را می‌کردند (مستوفی، ۱۳۸۴، ص. ۳۶۵).

برخی محققان این رسم را بازمانده آیینی اسطوره‌ای دانسته‌اند: «مشیه و مشیانه، پسر و دختر همزاد کیومرث، روز سیزده فروردین، با هم پیوند زناشویی بستند و این نخستین ازدواج در جهان بود. آن دو با گره زدن دو شاخه پیمان زناشویی خود را بنا

نهادند. این آیین‌ها را به‌ویژه دختران و پسران دم بخت انجام می‌دادند» (تمیم‌داری، ۱۳۹۳، ص. ۲۶۳).

گره زدن ساقه علف یا گندم برای باز شدن بخت در برخی کشورهای دیگر نیز رواج دارد، با این فرق که موقع این کار اسم شخص هم گفته شود (بیستونی، ۱۳۹۱، ص. ۱۴). در افغانستان رسمی مشابه با نام «سبزه بستن» یا «سبزه لگدکنی» در روز چهارشنبه آخر سال برگزار می‌شود (عابدوف، ۱۳۹۳، ص. ۱۱۳). در سوییس غالباً در کناره گذرگاه‌ها سبزه‌هایی را می‌توان دید که گره خورده‌اند. هریک از این گره‌ها حاکی از غم فراقی است (فریزر، ۱۹۹۴، ترجمه فیروزمند، ۱۳۹۶، ص. ۲۶۹).

شیوه رایج دیگر بخت‌گشایی این است که پسر بچه نابالغی گره‌بند قبا یا شلوار یا گیسوان دختر را باز کند. این عمل گاه در مکان خاصی چون دباغ‌خانه صورت می‌گیرد: «در رشت برای اینکه بخت دخترها گشاده شود آن‌ها را به دباغ‌خانه می‌برند. یک پسر بچه نابالغ بند قبای آنان را می‌گشاید و سپس دختران اندکی از آب دباغ‌خانه را برمی‌دارند و به خانه می‌برند و به سرشان می‌ریزند» (ماسه، ۱۹۳۸، ترجمه روشن‌ضمیر، ۱۳۵۷، صص. ۸۳-۸۴).

گاه نیز زمان خاصی مانند روز یا شب سیزده‌به‌در یا چهارشنبه‌سوری را برای آن تعیین می‌کردند (ذوالفقاری، ۱۳۹۶، ص. ۳۷۹، ۴۷۰). دختران شیرازی از شب قبل سیزده‌به‌در یک نخ تائیده هفت‌رنگ ابریشمی را به کمر می‌بستند و صبح روز سیزده — پیش از طلوع خورشید — پسر بچه نابالغی را وادار می‌کردند که گره از کمرشان باز کند تا بختشان گشوده شود (هنری، ۱۳۵۳، ص. ۷۷).

برخی آب‌انبار را برای این کار انتخاب می‌کردند: در پاره‌ای از نقاط، همین که موکب می‌روروی از دور می‌رسید، دختران دم بخت که شوهر نکرده‌اند یا حاجتی

جادوی گره در فرهنگ عامه مردم ایران _____ مریم حقی و همکار

داشتند، به سرعت در اتاقی یا آب‌انبار منزل پنهان می‌شدند و گرهی به لباس خود می‌زدند، مادر دختر از خانه بیرون می‌آمد و از همراهان میرنوروزی، کودک نابالغی را به داخل منزل می‌برد تا گره لباس دختر را بگشاید و بخت دختر باز شود (میرنیا، ۱۳۶۹، ص. ۵۱).

در برخی مناطق تعداد گره‌ها مشخص و معمولاً هفت‌تاست. مثلاً «در زنجان در چهارشنبه‌سوری دخترانی را که می‌خواهند زودتر شوهر بدهند به آب‌انبار می‌برند و هفت گره بر جامه ایشان می‌زنند و پسران نابالغ باید آن هفت گره را بگشایند» (ذوالفقاری، ۱۳۹۶، ص. ۴۷۰). از زمان‌های دور عدد هفت در میان اقوام به‌ویژه تمدن‌های شرق از کمال، تقدم و تقدس خاصی برخوردار بوده است. عدد هفت نشانه‌ای از یک نظم یا دوره کامل است. هفت بار طواف کعبه، هفت‌خان رستم، هفت طبقه زمین و آسمان، هفت روز هفته، هفت قلم آرایش و ... در این زمره‌اند.

برخی نیز برای بخت‌گشایی به این شیوه به کارگاه کوزه‌گری می‌رفتند و پس از باز-کردن گره‌ها هفت گردو را می‌شکستند: زن یا دختر مزبور به کارگاه کوزه‌گری می‌رود و از کوزه‌گر خواستار می‌شود که اجازه دهد روی چرخ کوزه‌گری بنشیند. آنگاه گره گیسوان و بند قبا و تکمه‌های آن را باز می‌کند تا بخت‌گشایی کند. آنگاه کوزه‌گر چرخ را به حرکت درمی‌آورد و بعد از هر یک چرخش دختر گردویی با سنگ می‌شکند تا گردوی هفتم (ماسه، ۱۹۳۸، ترجمه روشن ضمیر، ۱۳۵۷، ص. ۸۳).

یکی از روش‌های بخت‌گشایی در تهران قدیم، دخیل بستن به توپ مروارید بوده است که عوام آن را مقدس می‌دانستند. «دخترهای بخت‌بسته سوار توپ می‌شدند و گاه بعد از پایین آمدن از روی توپ، از گوشه چارقده به اندازه یک نوار، پاره می‌کردند و به چرخ‌های توپ، دخیل می‌بستند» (کتیرایی، ۱۳۷۸، صص. ۳۲۲-۳۲۳). جعفر شهری در

کتاب طهران قدیم در شرح اعمال شب بیست و هفتم ماه رمضان درباره این مراسم چنین نوشته است:

دخترها و بیوه‌زن‌ها به طرف توپ مروارید که تویی مفرغی بزرگ بر روی دو چرخ و بر بالای سکویی بود، رو می‌آوردند و جهت بخت‌گشایی از زیر آن رد شده، بر لوله سوار می‌شدند و سُر می‌خوردند و بعد به آن دخیل می‌بستند. این کار را مجرب‌ترین عملی می‌دانستند که با آن تا سال دیگر به خانه شوهر می‌روند. هنگام دخیل بستن چنین می‌خواندند:

ای توپ چاره‌ها کن کارم گره‌گشا کن
صد تا گره به هر نخ من می‌زنم تو واکن

(شهری، ۱۳۷۱، صص. ۳۶۴-۳۶۵)

کاربرد برخی از آداب عامه برای گسترش و تقویت فرهنگ دینی است و افراد برای رعایت هنجارهای دینی به سمت این باورها سوق داده می‌شوند. برای مثال یکی از روش‌های بخت‌گشایی، گره زدن ریسمان در شب قدر است، ۱۰۰ گره به تعداد فرازهای این دعا: «زنان یزدی در شب احیا هنگام خواندن دعای جوشن کبیر، ۱۰۰ گره به طنابی می‌زدند و آن را به گردن دختر دم‌بخت می‌آویختند تا بختش باز شود» (ذوالفقاری، ۱۳۹۶، ص. ۲۱۱).

۳-۱-۲. شفابخشی

راهکارهایی که عوام برای درمان بیماری‌های مختلف به کار می‌برند، بخش مهمی از فرهنگ عامه را تشکیل می‌دهد. «در گذشته (و حتی اکنون در مناطقی) درکنار طب سنتی، طب عامه رواج دارد. طب عامه آمیزه‌ای از خرافات و باورهای نادرست و گاه نشانه‌هایی از طب سنتی است. وجود بیماری‌های فراوان به دلیل نبود سواد و بهداشت و

جادوی گره در فرهنگ عامه مردم ایران _____ مریم حقی و همکار

در دسترس نبودن پزشکان چیره‌دست، زمینه‌های رشد این باورها را بیشتر می‌کرد» (ذوالفقاری، ۱۳۹۲، ص. ۱۳۸).

اساس خرافات را وضع اجتماعی، اعتقادات و تجربیات خاص که به گروه منتقل می‌شوند تشکیل می‌دهند. بسط و گسترش بسیاری از خرافات تحت تأثیر تلقین و تقلید صورت می‌گیرد. جاهودا معتقد است قسمت عمده طب عامه را می‌توان در زمره خرافات به حساب آورد که به صورت «دارونما» (پلاسیبو) عمل می‌کنند و اگر شخص اعتقاد واقعی به آن‌ها داشته باشد می‌تواند سودبخش باشد (جاهودا، ۱۹۷۱، ترجمه براهنی، ۱۳۷۱، صص. ۲۲-۲۳).

اگر گره‌گشنده انگاشته می‌شود، تصور شفابخش بودنش نیز وجود دارد. این امر از این اعتقاد ناشی می‌شود که گشوده شدن گره‌ی که موجب ناخوشی است سبب مداوای بیمار می‌شود. اما جدا از این خصیصه منفی گره‌های زیان‌بار، گره‌های سودمندی نیز هستند که نیروی مثبت شفابخشی به آن‌ها نسبت داده می‌شود (فریزر، ۱۹۹۴، ترجمه فیروزمند، ۱۳۹۶، ص. ۲۶۸).

به نظر می‌رسد بیشترین کاربرد جادوی گره در شفابخشی، برای مداوای بیماری تب بوده، چون از رایج‌ترین بیماری‌ها بوده است. استفاده از این روش برای درمان تب سابقه‌ای بسیار کهن دارد. «افسون یا دعای ضد تب و بند آمدن خون فصل ۶۳ کتاب روایات پهلوی را تشکیل می‌دهد. در آغاز این افسون جمله‌ای به زبان اوستایی نقل شده که معنی آن روشن نیست. سپس آمده است که باید ریسمان را ریسید و سه‌لا کرد و بنا به مورد، گره‌هایی زد و بر بازو بست (تفضلی، ۱۳۷۶، ص. ۱۷۸). عدد سه در اندیشه ایرانیان باستان عددی کامل است که در پایان سومین مرحله، دوره و روز کاری که در حال انجام بوده است تکمیل می‌شود.

رشته تب که در برخی منابع آمده است، به همین شیوه درمان تب اشاره دارد. «رشته تب (توُّبَر یا تبُّبُر) به معنی چیزی است که تب از آن بریده شود و آن ریسمانی بود خام که دختر نابالغ قدری رشته باشد و به جهت تب، افسون بر آن خوانند و گرهی چند زنند و بر گردن تب‌دار آویزند» (دهخدا، ۱۳۴۲، ذیل «رشته تب»).

لریمر مراحل آن را چنین می‌نویسد:

یک ریسمان می‌دهند دختر نابالغی برسد. آن وقت پیش از آنکه آفتاب سر بزند هفت «قل هو الله» بر آن می‌خوانند و در هر مرتبه گره‌ای بر ریسمان می‌زنند. بعد از آنکه هفت گره زده شد ریسمان را به دست شخص تبار می‌بندند تا وقتی که تبش رفع بشود. وقتی تبش رفع شد ریسمان را می‌اندازند توی آب (۱۹۱۹، ترجمه وهمن، ۱۳۵۳، صص ۶۲-۶۳).

در سروده‌های شاعران گذشته بارها به رشته تب و پر گره بودن آن اشاره شده است: برداشت ازو امید بهبود کان رشته تب پر از گره بود (نظامی گنجوی، ۱۳۸۰، ص ۱۵۸)

رشته پر گره و مهر تب قرایان هم به قرادم تسبیح‌شمر باز دهید (خاقانی، ۱۳۷۸، ص ۱۶۴)

در گیلان در درمان تب نوبه هنگامی که چارکی (نام حیوان) وقه دهد فوراً تب طرف را می‌بندند؛ یعنی در حال وقه زدن گرهی می‌زنند می‌گویند: «بستم تب نوبه فلان کس را که خوب شود» (ذوالفقاری، ۱۳۹۲، ص ۱۴۱). در کتاب سلامت مردم در ایران قاجار به رسم مشابهی در درمان تب‌ولرز مالاریا اشاره شده است، با این تفاوت که عدد گره‌ها در آن هفت تاست:

بیمار مالاریایی با تب و لرز در شبانگاه به سوی بیابان می‌رود و به زوزه شغالان که به نزدیکی روستا در تیرگی شب آمده‌اند گوش فرامی‌دهد. بیمار کمر بند طناب

جادوی گره در فرهنگ عامه مردم ایران _____ مریم حقی و همکار

مانند خود را برمی‌کشد و با هر زوزه شغال گره‌ای بر آن می‌زند؛ بعد از هفت زوزه و هفت گره با کمربندی کوتاه‌تر با دلگرمی آنکه مالاریا ناپدید خواهد شد به خانه بازمی‌گردد (فلور، ۲۰۰۴، ترجمه نی‌پور، ۱۳۸۶، صص. ۱۳-۱۴).

گاه نیز زمانی که بیماری سخت، مثل تب بود، یک تکه کفن را به صورت بیمار می‌بستند. سپس آن را گرد سر بیمار گره می‌زدند، برای اینکه تب مقید به مرده شود و بیمار تب‌دار شفا یابد (دانلدسن، ۱۹۷۳، ترجمه سرّی، ۱۳۹۹، ص. ۴۲).

در شاخه زرین نیز به استفاده از گره برای مداوای تب در بین ترکمن‌ها اشاره شده

است:

افسونگر موی شتری برمی‌دارد و آن را با نخ کلفتی می‌ریسد و طلسم می‌کند. سپس هفت گره بر نخ می‌زند و بر هر گره پیش از آنکه محکم شود فوت می‌کند. این نخ گره‌خورده را چون مچ‌بندی بر مچ بیمار می‌بندند. هر روز یکی از گره‌ها را باز می‌کنند و بر آن فوت می‌کنند و وقتی گره هفتم باز شد همه نخ را گلوله می‌کنند و در رودخانه می‌اندازند و (اعتقاد دارند که) تب همراه آن برای همیشه از تن بیمار خارج می‌شود (فریزر، ۱۹۹۴، ترجمه فیروزمند، ۱۳۹۶، صص. ۲۶۸-۲۶۹).

علاوه بر تب، گره در درمان برخی بیماری‌های دیگر هم به کار می‌رود. در باورهای عامه دو روش متفاوت کاربرد گره در درمان زگیل وجود دارد: بختیاری‌ها برای رفع زگیل قبلاً نیت و سپس چند عدد سنگ‌ریزه را جمع می‌کردند و به زگیل می‌مالیدند و در تکه پارچه‌ای تمیز و پاک می‌گذارند و گره می‌زدند و آن را در جاده یا خیابان و کوچه که محل تردد افراد بود می‌انداختند و معتقد بودند که اگر کسی از آنجا عبور کرد و آن پارچه گره‌زده را می‌دید و بازمی‌کرد زگیل‌های دست نیت‌کننده به دست او منتقل می‌شد و از دست خودش محو می‌گردیدند (نوروزی، ۱۳۹۱، ص. ۱۰۴). یزدی‌ها برای

درمان زگیل هفت دانه گندم را برمی دارند و بر هر یک هفت بار قل هو الله می خوانند، بعد دانه های گندم را در پارچه می گذارند، آن را گره می زنند و در حوض آب می اندازند و عقیده دارند وقتی دانه ها پوسید و بالا آمد زگیل هم خوب می شود (ذوالفقاری، ۱۳۹۶، ص. ۳۱۰).

انسان هایی که بیشتر در معرض آسیب و ناامنی بوده و سطح رفاهی پایین تری داشته اند نسبت به سایرین بیشتر مضطرب می شده و بیشتر به خرافه گرایش پیدا می کرده اند. سطح پایین بهداشت و نبود طبیبان حاذق در زمره عواملی است که برخی را برای دفع بیماری ها به سمت و سوی جادو و خرافه می کشانده است. باد نزله و صرع نیز از بیماری هایی هستند که گاه از جادوی گره برای درمان آن ها استفاده می شود. در خراسان برای معالجه باد نزله (زکام) دو نخ به دو رنگ مختلف برمی دارند و به هم می تابند و با آن قد بیمار را از زیر شست پا تا فرق سر اندازه می گیرند و بعد نخ را به همان اندازه قطع می کنند و هفت بار سوره انا انزلناه را می خوانند و بر آن می دمند و در هر نوبت یک گره به نخ می زنند، پس از انجام این عملیات نخ دولای هفت گره را در پارچه یا کاغذی می پیچند و به گردن مریض می آویزند (شکورزاده، ۱۳۶۳، ص. ۲۳۴).

دانلدسن در کتاب خود یکی از شیوه های درمان آبله با گره را ذکر کرده است که ردپای دین و مذهب هم در آن دیده می شود:

زمانی که کودکی آبله می گیرد و جوشی چرکین در تخم چشمش پدید می آید با به کار بردن نخ که دندانی به آن مالیده نشده و آن را دختری که بیش از نه سال نداشته تاییده، رانده می شود. هفت گره به نخ زده سوره قاف خوانده می شود. این سوره هفت قاف دارد و با هر قاف یک گره گشوده می شود. هنگامی که هر هفت گره گشوده شد هفت بار دیگر سوره خوانده شده پس از هر بار خواندن بر نخ

جادوی گره در فرهنگ عامه مردم ایران _____ مریم حقی و همکار

دمیده می‌شود. هنگامی که خواندن کامل شد نخ را جلو چشم ناخوش می‌آویزند تا جوش ناپدید شود (دانلدسن، ۱۹۷۳، ترجمه سری، ۱۳۹۹، ص. ۲۵۳).

مردم جزیره قشم و حواشی بندرعباس، برای درمان صرع کودک، نخست کودک را درون پالان کهنه خری می‌گذاشتند، بعد تکه پارچه‌ای سیاه و آهاردار را گره می‌زدند و به شکل تکمه در می‌آوردند و در آتش می‌انداختند. پس از اینکه پارچه تماماً سوخت و دود شد، با خاکستر سوخته پارچه سه جای پیشانی بچه را داغ می‌گذاشتند (ساعدی، ۱۳۴۵، ص. ۱۳۱).

۳-۱-۳. باردار شدن

موقعیت طبقاتی یا منزلت اجتماعی از مهم‌ترین مؤلفه‌ها در تحلیل رفتار و عقاید انسان‌هاست. به دلیل آنکه زنان اغلب نسبت به مردان در چینش طبقات اجتماعی در جایگاهی نازل‌تر قرار می‌گرفته‌اند همواره در خطر ترس از دست دادن جایگاه خود در خانواده بوده‌اند. از عمده‌ترین این نگرانی‌ها سترون بودن زنان بوده است. به دنیا آوردن فرزند و مادری همواره یکی از وظایف و نقش‌های مهم زنان بوده است. اگر زنی به هر دلیلی باردار نمی‌شد، برای باردار شدن به روش‌های مختلف متوسل می‌شد که یکی از آن‌ها گره زدن نخ یا پارچه بود. «برای باردار شدن به نخ نتابیده‌ای چهل بار سوره یوسف می‌خواندند و هر بار یک گره به آن نخ می‌زدند و آن را به مرد می‌دادند تا به کمر خود ببندد» (کتیرایی، ۱۳۷۸، ص. ۲۵).

زن نازا را می‌برند پیش «چله‌بر» و «چله‌بری» می‌کنند؛ بدین ترتیب که هفت رنگ نخ را می‌گیرند و به هر رشته هشت گره می‌زنند و دعا می‌خوانند و بعد این نخ‌ها را می‌پیچند و تاب می‌دهند. زن نازا اول غسل می‌کند و بعد تکه‌ای از نخ را آتش می‌زند

و بقیه را می‌بندد به بازویش و مدتی بعد باردار می‌شود (ساعدی، ۱۳۵۴، صص. ۱۳۳-۱۳۴).

در ناین برای بارداری زن به شیوه‌ای پیچیده چله‌بری انجام می‌دادند: ورد «بریدم چله فلانی دختر فلانی را از جن و انس و عفريت و دیو و پری» را ۷ بار در روز چهارشنبه می‌خواندند و در یک تکه پارچه ابریشم ۷ رنگ می‌دمیدند. هر بار که ورد می‌خواندند، گرهی هم به ابریشم می‌زدند. زن نازا این ابریشم ۷ گره خورده را روز جمعه در جامی آب می‌انداخت و با آن آب غسل می‌کرد. بعد ابریشم آب‌دیده را روی بازوی راست خود می‌بست و همان شب با شوهرش می‌خوابید. روز چهارم ابریشم را از بازوی خود باز می‌کرد و آن را آتش می‌زد و زهدان خود را دود می‌داد. خاکستر ابریشم سوخته را هم به نیت بچه‌دار شدن می‌خورد (بلاغی، ۱۳۶۹، ص. ۲۸۳).

در مشهد در نزدیکی دروازه سرآب یک شیر سنگی قرار دارد ... زنانی که بچه‌دار نمی‌شوند یا آرزوهای دیگری دارند از مسافت‌های دور و نزدیک برای برآورده شدن حاجاتشان به زیارت این شیر می‌آیند. زن روی شیر سنگی می‌نشیند و درحالی که اورادی بر زبان می‌آورد و تکان می‌خورد با نخ یا ریسمانی که به دست دارد ۴۰ گره می‌زند و سپس مراسم به اتمام می‌رسد (رک: بیت، ۱۹۳۹، ترجمه روشنی زعفرانلو و رهبری، ۱۳۶۵، ص. ۳۱۰؛ فلور، ۲۰۰۴، ترجمه نبی‌پور، ۱۳۸۶، ص. ۵۷).

۳-۱-۴. جلوگیری از سقط جنین

از آنجا که سقط جنین در قدیم بسیار رایج بوده است، زنان به روش‌های متعددی برای جلوگیری از آن متوسل می‌شدند. یکی از روش‌های پیشگیری از بچه‌افکنی در فرهنگ عامه ایران، قفل کردن کمر زن آبستن بود. این روش درمانی که جنبه نمادی داشت، در

جادوی گره در فرهنگ عامه مردم ایران _____ مریم حقی و همکار

بیشتر جاهای ایران متداول بود. آداب قفل کردن چنین بود که قابله دور کمر زنی را که احتمال سقط شدن بچه‌اش می‌رفت، بندی می‌پیچید و دو سر آن را از داخل حلقه قفل کوچکی می‌گذراند و گره می‌زد. کلید قفل را زیر ناودانی رو به قبله می‌آویخت و وانمود می‌کرد که آن را پشت کوه قاف انداخته است. ماما قفل را در یکی از روزهای آخرین هفته ماه نهم آبستنی زن، یا پس از زایمان از کمر او باز می‌کرد. ماماها یهودی تهران کمر زن آبستن را با یک ریسمان ابریشمی هفت‌رنگ و قفلی که روی آن طلسم‌هایی کنده شده بود، می‌بستند (ذوالفقاری، ۱۳۹۶، ص. ۶۶۳).

گاه از تلفیق جادوی گره با خواندن آیات قرآن استفاده می‌کردند:

برای جلوگیری از سقط جنین درحالی که یک تن سوره یاسین می‌خواند، ریسمانی سفید یا دورنگ که به دست دختری کوچک پیچیده شده به دور کمر می‌بندند، هر بار که کلمه مبین خوانده شد یک گره به ریسمان زده، بر هر گره می‌دمند؛ هفت گره می‌شود. این کار که کامل شد، قفلی کوچک که ملایی بر آن دعا خوانده بر آن زده می‌شود (دانلدسن، ۱۹۷۳، ترجمه سرّی، ۱۳۹۹، ص. ۳۵).

در خراسان نخ‌های هفت‌لا به رنگ زرد و سرخ برمی‌دارند به قد و قامت زن حامله می‌برند و سپس نخ را ۲۱ گره می‌زنند و در هر بار افسونی به شرح زیر می‌خوانند: «حجا حجی حجوه و جوخو جاده جن چای». آنگاه نخ را به کمر زن حامله می‌بندند و اعتقاد دارند که وی سقط جنین نخواهد کرد و بچه‌اش با چهار ستون سالم به دنیا خواهد آمد (شکورزاده، ۱۳۶۳، ص. ۶۰۸). در این باور رد پای قانون شباهت بسیار پررنگ است. بنابر این اعتقاد، قفل بسته، به بسته شدن (محکم شدن) کمر زن باردار و جلوگیری از سقط جنین کمک می‌کند و باز کردن قفل در شروع درد زایمان یا چند روز پیش از آن، به تولد آسان کودک منجر می‌شود. این بستن قفل و باز کردن آن

اجرای ساده‌ای از قانون شباهت یا جادوی تقلید است (زاده‌حسن و نشاتی، ۱۳۹۶، ص. ۱۱۳۳).

۳-۱-۵. پیدا شدن گمشده

برای پیدا کردن اشیای گمشده نیز از جادوی گره به مو یا لباس (چادر، روسری، دامن) استفاده می‌شود و معتقدند با این کار بخت دختر شیطان (شاه پریان) را می‌بندند و به این طریق او را تحت فشار قرار می‌دهند که شیء گمشده را پیدا کند. و «آن شیء با راهنمایی ذهنی پری پیدا می‌شود» (ذوالفقاری، ۱۳۹۶، ص. ۹۴۶). چیزی گم بشود گوشه‌ای از لباس را گره زده بگویند: بستم بخت دختر شاه پریان را یا بگویند: شیطان مالم را بده مالت را می‌دهم. گاه نیز به این منظور سوره حمد و توحید خوانده می‌شود: اگر چیزی گم بشود الحمد بخوانند و گوشه چادر را گره بزنند بعد از آنکه پیدا شد قل هو الله بخوانند و گره را باز بکنند (هدایت، ۱۳۷۸، صص. ۸۹-۹۰).

دو عنصر «گره زدن» و «پری یا شیطان» به پیشینه باور مردمان دنیای کهن بازمی‌گردد. علاوه بر آن بن‌مایه‌ای مشترک میان اساطیر هندوایرانی مشهود است و آن حضور خدا یا قهرمانی است که شیاطین را اسیر می‌کند (رک: الیاده، ۱۹۹۱، ترجمه مهاجری، ۱۳۹۹، ص. ۱۰۶).

۳-۱-۶. باران خواهی

از آنجا که ایران عمدتاً کشوری خشک است، آیین‌های فراوان باران‌خواهی در مناطق مختلف ایران وجود دارد. مردم بسیاری از مناطق ایران باور دارند که یکی از علت‌های نباریدن باران، اعمال و رفتار نیروهای شرور است که با اعمال جادویی خود باران را بند کرده‌اند. از راه‌های باز کردن باران، اجرای رسم «بستن چهل کچلون» یا «هفت

جادوی گره در فرهنگ عامه مردم ایران _____ مریم حقی و همکار

کچلون» است. در جویم لارستان به هنگام شب چند دختر در خانه‌ای جمع می‌شوند، یکی از آن‌ها ریسمانی به دست می‌گیرد، در وسط می‌نشیند و هر یک از دختران نام چند کچل از اهالی یا از روستاهای هم‌جوار را بر زبان می‌آورند. دختر ریسمان به دست هم به ازای نام هر کچل گره‌ای به ریسمان می‌زند. پس از آن یکی از دختران کوزه‌ای از خانه یک پیرزن حسود می‌دزدد. آنگاه دختری که ریسمان را گره زده است به بالای بامی که ناودانش رو به قبله است، می‌رود و ضمن خواندن یکی از سوره‌های قرآن، ریسمان را در ناودان می‌سوزاند و آب کوزه را روی آن می‌ریزد و در پایان نیز کوزه را می‌شکند. آن‌ها باور دارند که بعد از چند روز باران می‌بارد (جعفری (قنوتی)، ۱۳۹۴، صص. ۹۳-۹۴).

۳-۱-۷. قطع شدن رگبار و طوفان

به سبب ماهیت زیستی مردم ایران که اغلب کشاورز یا دامدار بوده‌اند، رگبارها و طوفان‌های مهیب یکی از عوامل آفت‌زا و خسارت‌بار بوده است. به همین دلیل گاه برای رفع و کنترل این پدیده طبیعی به جادوی گره متوسل می‌شده‌اند: «برای بند آمدن رگبار هفت کچل زنده را اسم برده یک نخ را به اسم هر کدام یک گره می‌زنند و رو به قبله در حیاط آویزان می‌کنند» (هدایت، ۱۳۷۸، ص. ۵۰؛ انجوی و ظریفیان، ۱۳۷۱، ص. ۱۴۲).

بختیاری‌ها و شیرازی‌ها نیز برای بند آمدن باران نخ بلندی می‌آورند و نام چهل نفر از کچل‌های محل را می‌خوانند و برای هر کچل یک گره به آن نخ می‌زنند تا چهل گره تکمیل شود. سپس آن چهل گره را در باران به شاخه درختی آویزان می‌کنند و اعتقاد دارند که باران خواهد ایستاد (ذوالفقاری، ۱۳۷۸، ص. ۹۰۰). عدد چهل اغلب مربوط به

سرنوشت و موقعیت‌های حساس و عدد انتظار محسوب می‌شده و به معنای موقعیت‌های ناامیدانه بوده است. همچنین چهل با زمان سوگواری یا انتظار صبورانه همراه است. این عدد در زمره اعداد گروهی محسوب می‌شود (شیمل، ۱۹۹۴، ترجمه توفیقی، ۱۳۹۹، ص. ۲۷۲).

برای قطع شدن باد گاه از دختر اول خانواده یاری می‌خواهند. گلبافی‌ها هنگامی که باد شدیدی می‌وزد به دختر بزرگ خانه می‌گویند که سر موهای خودش را گره بزند و با این کار باد از وزیدن بازمی‌ایستد (ذوالفقاری، ۱۳۹۶، ص. ۱۳۰).

۳-۱-۸. حفاظت از شر ارواح پلید، آل، چشم‌زخم و ...

از عمده‌ترین اهداف گرایش به خرافات اعتقاد به نیروهای ماورائی است که در طبیعت موجود هستند. این باور سبب می‌شود تا عوام برای دور کردن بلا و مصیبت دست به دامان این نیروهای ماوراءالطبیعه شوند تا به خواسته‌های خود برسند. انسان‌های نخستین از گره به‌منزله طلسمی برای دور کردن ارواح پلید از قبیله استفاده می‌کردند (جایز، ۱۹۶۲، ترجمه بقاپور، ۱۳۹۵، ص. ۷۰۶). استفاده از گره‌ها، نخ‌ها و بند، خصوصاً در زمان تولد بچه، هنوز هم به‌منزله روالی برای محافظت در برابر بیماری و ارواح پلید شایع است (الیاده، ۱۹۹۱، ترجمه مهاجری، ۱۳۹۹، صص. ۱۲۶-۱۲۷). در بسیاری از مناطق ایران اعتقاد بر این است که آل می‌تواند به زنی که تازه زایمان کرده است آسیب برساند و برای مصون ماندن از آل، تدابیر مختلفی می‌اندیشند که یکی از آنها چله‌بری با استفاده از گره است.

برای مثال از همان ابتدای زایمان در نزد ملاحی روستا برای زن و بچه چله‌بری می‌کردند؛ یعنی چند نخ سیاه و سفید را ملا در چند نقطه گره می‌زد و بر آنها ذکر می‌-

خواند (نوروزی، ۱۳۹۱، ص. ۱۲۳). وقتی که نوزادی متولد می‌شود، چله‌بری برای در امان ماندن از شر شیاطین و چشم‌زخم‌ها تا ۴۰ روز ادامه دارد. چله‌بر از دو رشته نخ سیاه و سفید شکل می‌گیرد که ملای محلی به هنگام گره دادن این دو نخ به هم، برای درمان ماندن کودک از شر اجنه و چشم‌زخم‌ها دعاهایی می‌خواند (رک: آینه‌دست، ۱۳۹۳، ص. ۱۲۶). هرچند ممکن است بسیاری از افراد باور قلبی به چنین خرافاتی نداشته باشند، ولی گاه برای هم‌شکلی و هم‌رنگی با اجتماع پیرامون خود به این خرافات روی می‌آورند.

غریزه حب حیات مهم‌ترین هدف بشر است. به همین دلیل تلاش می‌کند از هرگونه محرک که باعث به مخاطره افکنده شدن این امر می‌شود پرهیز کند و چون به دلیل محدودیت قوا از دخل و تصرف در امور ناتوان است ناچار برای دفع این خطر به اعمال خرافی متوسل می‌شود. در برخی مناطق با جادوی گره، شر انواع اجنه را دفع می‌کنند: برای مثال در کرمانشاه در هنگام برخورد با جن یا مردآزما، معتقدند که باید نام خدا را بر زبان آورد و گره‌بند شلوار را باز کرد تا محو شود. در بانه کردستان معتقدند موته که زنی است از شیاطین که پسر نابالغ را دوست دارد و در خواب مزاحمش می‌شود و بر سینه‌اش می‌خوابد و او را می‌فشارد. اگر پسر بند شلوارش را بگشاید دور می‌شود. در تالش برای مصون ماندن از آسیب جنجه‌مش در آغاز بهار وقتی کوکو شروع به آواز خواندن می‌کند بی‌درنگ یک گره به بند شلوار خود می‌اندازند تا در طول سال از آسیب جنجه‌مش مصون باشند (ذوالفقاری، ۱۳۹۶، ص. ۷۸۴).

سنگستانی‌ها معتقدند اگر در اول غروب آفتاب، توره (شغال) صدای بسیار کند، می‌گویند: باید دختر تُقُری (دختر اول) هر خانواده که ضمناً عذب هم باشد، دامن جامه

خود را گره بزند تا از صدای توره دل‌درد نگیرد و عقیده بر این است که با انجام این کار، خود توره نیز مبتلا به دل‌درد می‌شود (همان، ص. ۴۵).

در فرهنگ عوام علت برخی بیماری‌ها، چشم‌زخم است. تلقین از اموری است که برای منضبط کردن و کنترل نفس تأثیری بسزا دارد و در صورتی کارآمد است که فرد قدرت آن را به خود بیاوراند. نمونه این باور چگونگی دفع چشم‌زخم است. در سیرجان برای اینکه چشم‌زخم بیمار برطرف شود، از روزی که بیمار می‌شود هر روز نزدیک غروب آفتاب دستمالی روی سر بیمار می‌گذارند، سپس دستمالی را با مبلغی پول و قند نزد «نظرگیر» که اغلب پیرزنی است می‌برند. نظرگیر سه چوب اسفند در گوشه دستمال می‌گذارد و آن را گره می‌زند. در ضمن آیه‌الکرسی و چهار قل را هم می‌خواند و گره را در دست چپ می‌گیرد. بال دیگر دستمال را که روبه‌روی گره است زیر آرنج و زانچه دست راست و روی زانوی پای راست می‌گذارد و دست راست را روی دستمال می‌خواباند. اگر نوک انگشت وسط از گره گذشت نظر مرد و اگر به گره نرسید نظر زن دارد. سپس دستمال گره‌خورده را در دست می‌گیرند، به منزل می‌برند و گره را بالای سر بیمار باز می‌کنند. دستمال را ساعتی روی سر بیمار می‌گذارند و چوب‌های دشتی (دانه اسفند در لهجه کرمانی) را می‌سوزانند و خاکستر آن را در پیشانی و میان دو ابرو و کف دو دست او می‌مالند (همان، ص. ۷۵).

۳-۱-۹. جلوگیری از ازدواج همسر

از نگرانی‌های دائمی زنان در جامعه ازدواج مجدد همسرانشان بوده است که برای جلوگیری از آن گاه به کارهای خرافی دست می‌زدند. در رساله‌ای با عنوان «آداب مردی» که در دوره قاجار نوشته شده است، نویسنده توسل زنان به سحر و جادو را

نکوهش کرده، اما عامل اصلی پرداختن به این موارد توسط زنان را در نوع برخورد مردان با آنان دانسته است. هدف اصلی زنان از این کارها، به دست آوردن دل مردشان است، مردی که به دلیل آوردن هووهای متعدد بر سر زن باعث ایجاد و رواج این خرافات می شود (رک: باغدار دلگشا، ۱۳۹۵، صص. ۱۶-۱۷).

در یکی از این روش‌ها زن برای جلوگیری از ازدواج مجدد شوهرش، سوره «یس» را می خواند و هر بار که به کلمه «مبین» می رسد به یک نخ ابریشمی گره می زند. این نخ از هفت نخ هفت رنگ به هم تابیده درست شده است و کسی که به هووی احتمالی می اندیشد و این نخ را گره می زند از وقوع زناشویی محتمل جلوگیری خواهد کرد (ماسه، ۱۹۳۸، ترجمه روشن ضمیر، ۱۳۵۷، ص. ۹۰). گاه نیز ممکن است زن رشته‌هایی از موهای هووی رقیب را به دست آورد، بر آن گره‌ها زند، دعاهایی بدمد و شوهرش عشق هوو را از یاد ببرد (دانلدسن، ۱۹۷۳، ترجمه سرّی، ۱۳۹۹، ص. ۶۸).

۲-۳. کارکردهای منفی جادوی گره

در این مبحث به دو نوع گره برمی خوریم. دسته اول گره‌هایی که هرچند به عمد زده نشده‌اند، ولی باید آن‌ها را باز کرد تا تأثیر منفی‌شان از بین برود و دسته دوم گره‌هایی است که به عمد برای تأثیرگذاری منفی و آسیب‌رساندن زده می شوند. باور به تأثیر منفی گره در بسیاری از نقاط جهان نیز وجود دارد. در باورهای کهن هندواروپایی، ورونه (varuna) شکست‌ناپذیرترین خدایان است و سلاح او غالباً به شکل حلقه، تله و گره به تصویر کشیده شده است. او محافظ کیهان است و هر کسی را که از قانون کیهانی تخطی کند با «اسارت» (یعنی بیماری و مرگ) مجازات می کند. این دو رکن

تقریباً در سرتاسر جهان به طور بسیار وسیع شایع‌اند (رک: الیاده، ۱۹۹۱، ترجمه مهاجری، ۱۳۹۹، ص. ۱۱۵).

گاه هدف از گره بستن، آسیب رساندن به طرف مقابل است:

اگر بخواهند مشکلاتی را برای کسی ایجاد بکنند جایی از پوشاک او را بی‌آنکه بداند گره می‌زنند و می‌گویند: «کارش را بستم» برای بی اثر کردن این جادو باید گره را باز کرد و چنین گفت: «گره را باز و بی‌اثرش کردم» (ماسه، ۱۹۳۸، ترجمه روشن‌ضمیر، ۱۳۵۷، ص. ۸۹).

بسیاری از مردمان در نقاط مختلف جهان سخت ابا دارند که در مواقع خطیر به‌خصوص هنگام زایمان، ازدواج و مرگ گرهی در رخت و لباسشان باشد (فریزر، ۱۹۹۴، ترجمه فیروزمند، ۱۳۹۶، ص. ۲۶۵؛ برای نمونه‌های بیشتر رک: الیاده، ۱۹۹۱، ترجمه مهاجری، ۱۳۹۹، صص. ۱۲۵-۱۲۶؛ شوالیه و گربران، ۱۹۸۲، ترجمه فضایی، ۱۳۸۵، ج ۴/ص. ۷۲۶؛ جابز، ۱۹۶۲، ترجمه بقاپور، ۱۳۹۵، ص. ۷۰۶).

برخی حتی برای جادوی سیاه نیز از مقدساتی چون آیات قرآن استفاده می‌کنند: «اگر کسی دشمنی دارد که خواهان آزار اوست بی‌آنکه به خودش آسیب رسد، سوره یس را می‌خواند و با هر «مبین» به ریسمانی که آماده کرده است یک گره می‌زند، زمانی که سوره کامل خوانده شد ریسمان را به زمین میخ می‌کند و به آرزوی خود می‌رسد» (دانلدسن، ۱۹۷۳، ترجمه سرّی، ۱۳۹۹، ص. ۱۷۶).

گاهی برای گره زدن به جای نخ، طناب یا پارچه از روده حیوانات استفاده می‌شود. یکی از انواع جادوهایی که برای ایجاد مشکل در زندگی دیگران به کار می‌رفته است، ترکیبی از تخم جارو، پوست سیر، پوست تخمه خربزه و روده سگ یا گوسفند است. در این جادو براساس اصل شباهت با گره زدن روده سگ یا گوسفند، گره‌ای در زندگی فرد موردنظر ایجاد می‌شود و بنابر همین اصل با خشک شدن روده گره زده شده،

جادوی گره در فرهنگ عامه مردم ایران _____ مریم حقی و همکار

زندگی آن شخص نیز خشک می‌شود. در این جادو که یکی از بدترین انواع جادو در نجف‌آباد به حساب می‌آمده است، همه مواد ذکرشده را در کیسه‌ای می‌گذاشتند و روی آن را با قیر سیاه می‌پوشاندند و کیسه را در چاهی بسته همچون چاه حمام می‌انداختند تا بدین طریق جادو بهتر عمل کند. انتخاب چاه و استفاده از قیر سیاه بدین دلیل بوده که سیاهی هر دو با ایجاد تشابه باعث سیاهی زندگی فرد می‌شده و در واقع به بهتر عمل کردن جادو کمک می‌کرده است (رضاییان، ۱۳۹۵).

علاوه بر گره طناب و ریسمان، درهم کردن دست‌ها و انداختن پاها روی هم نیز همین تأثیر منفی دارد. «اگر کسی دست‌هایش را به هم متصل کند و انگشتان را پشت دست برگرداند گره به کارش می‌افتد» (ماسه، ۱۹۳۸، ترجمه روشن ضمیر، ۱۳۵۷، ص. ۲۷). فریزر درباره دلیل این تأثیر منفی چنین می‌نویسد: چه به هنگام گره زدن دو رشته نخ را درهم بکنید و چه به هنگام نشستن برای راحتی پاها را توی هم بکنید، طبق اصول جادوی هومیوپاتیک دارید چیزهایی را که باز و آزادند مقید می‌کنید و می‌بندید و عمل شما اثری ندارد جز اینکه در اطرافتان جریان و سیر هر چیزی را متوقف سازد و مانع شود (فریزر، ۱۹۹۴، ترجمه فیروزمند، ۱۳۹۶، ص. ۲۶۷).

۳-۲-۱. ایجاد مشکل در زندگی عروس و داماد مطالعات فرهنگی

یکی از موقعیت‌هایی که در آن بسیار از جادوی منفی گره استفاده می‌شود، مراسم عقد و ازدواج و به خصوص لحظه خواندن خطبه عقد است. در بیشتر نقاط ایران اعتقاد بر این است که اگر هنگامی که عاقد خطبه عقد را می‌خواند کسی چیزی را گره بزند یا دستان را در هم گره کند، در عقد گره می‌افتد. «بدین علت در قدیم، خطبه عقد به‌طور پنهانی در مکانی دور از اطلاع دیگران خوانده می‌شد و محیط را به‌دقت واریسی

می‌کردند که کسی گرهی نینداخته باشد. آن‌ها معتقدند این گره‌ها موجب می‌شود در زندگی مشترک زوجین، گره افتد و مشکلاتی ایجاد شود» (مرادی، ۱۳۹۸، ص. ۲۰).

نه تنها گره‌هایی که به عمد برای ایجاد مشکل در زندگی عروس و داماد زده می‌شود تأثیر منفی بر زندگی آن‌ها دارد، بلکه بسیاری معتقدند حتی در لباس عروس نیز نباید گرهی وجود داشته باشد. در کتاب کثوم ننه در بیان احکام نکاح چنین آمده است: واجب است عروس تمام بندها را بگشاید حتی بند زیر جامه. هیچ یک از لباس‌های عروس نباید گره داشته باشد زیرا که گره به کارش می‌افتد (خوانساری، ۱۳۵۵، ص. ۴۱، ۴۳)

قوچانی‌ها معتقدند حاضران باید انگشتان دست‌های خود را که روی زانو قرار داده‌اند، باز نگه دارند، زیرا دست‌های بسته را باعث گره خوردن کار داماد می‌دانند. علاوه بر حاضران، عروس و داماد نیز باید این مسئله را رعایت کنند (ذوالفقاری، ۱۳۹۶، ص. ۱۲۰). حتی برخی معتقدند در وقت عقد نباید نگار (نقش حنا بر کف دست و پا) بست، زیرا نقشی که در نگار هست گره دارد و در کار عروس گره می‌افتد (همان، ص. ۸۳۵). «در عقاید خرافی قدیم، وجود گره در لباس عروس، او را نازا می‌کند» (جایز، ۱۹۶۲، ترجمه بقاپور، ۱۳۹۵، ص. ۷۰۶).

۲-۲-۳. بستن داماد

یکی از کارکردهای منفی گره زدن هنگام خواندن خطبه عقد، ناتوان کردن داماد در شب زفاف و به اصطلاح «بستن داماد» است. در بسیاری از مناطق ایران این باور وجود دارد که اگر زمان خواندن خطبه عقد، کسی نخعی را گره بزند یا قفلی را ببندد، داماد قادر به انجام عمل زناشویی نخواهد بود. مردم لرستان و ایلام معتقدند اگر کسی به نیت بسته

جادوی گره در فرهنگ عامه مردم ایران _____ مریم حقی و همکار

شدن کمر داماد پشم گوسفندی را که جلو عروس و داماد قربانی می‌کنند گره بزند، تا گره باز نشود داماد قادر به انجام کاری نیست (ذوالفقاری، ۱۳۹۶، ص. ۸۳۳).

بخشی از این تجربه‌های خرافی متعلق به تجارب عینی است. این‌گونه اعتقادات با اشباح، خانه‌های جن‌زده و ارواح سروکار دارند. برای مثال گاه بعد از گره زدن، نخ را در گورستان دفن می‌کردند. گاه نیز آن را در مستراح یا گنداب حمام می‌انداختند که هرگز پیدا نشود و بدین وسیله داماد را تا آخر عمر می‌بستند:

گاهی از طرف قوم داماد هم این عمل صورت می‌گرفت. از طرف آن‌هایی که مثلاً داماد یا قوم داماد دخترشان را نپسندیده غریبه‌جانشین شده بود ... شدیدترین دشمنی‌ها در این زمینه آن بود که قفل و کلید یا نخ و قاطمه و طناب آن کار را در مستراح یا گنداب حمام بیندازند که تا آخر عمر عروس به روی داماد و داماد به روی عروس بسته شده نتوانند از هم متمتع بشوند (شهری، ۱۳۷۱، ص. ۱۰۵).

جعفر شهری درباره معنای «قاطمه» و فلسفه استفاده از آن چنین می‌نویسد:

قاطمه (طناب پشمی) یا رشته سیاه و سپیدی را تابیده گره کرده، نیت بستن می‌کردند که این اثر قفل را دارا بود که باید زیر سنگ یا چیز سنگین قرار می‌گرفت. عملی که قوی‌تر از قفل شناخته شده ... انتخاب ریسمان پشم هم به جای نخ و پنبه آن بود که نخ پوسیده از میان رفته پشم باقی می‌ماند و همچنین قوت اثر آن بر قفل نیز از آن جانب که قفل نیز زنگ‌زده از میان رفته که با ازبین رفتن آن اثر کار هم از میان رفته ختنی می‌شود، درحالی که قاطمه و طناب و ریسمان پشم را این زوال در میان نبوده تا سال‌ها محکم و پایدار باقی می‌ماند (همان، ص. ۱۰۴).

گره علاوه بر داماد جهت شوهرها نیز اگر دارای زن دیگر بودند به کار می‌رفت، با این نیت که شوهر را به غیر از خود به روی هر زن و معشوق دیگر می‌بستند. چاره این

جادو این بود که گره‌ها باز شود، ولی از آنجا که معمولاً نخ‌ری را که گره زده شده بود، در مکانی می‌انداختند که قابل دسترسی نبود، از روش طلاق دادن صوری استفاده می‌شود: «چاره آن هم تا باطل شود آن بود که طلاق داده دو مرتبه عقد بکنند و البته تا دشمن دو مرتبه اقدام نکند آن را پنهان و کاملاً در استتار انجام می‌دادند» (همان، ص. ۱۰۵). در روش دیگر یکی از نزدیکان داماد او را می‌بست تا دیگران نتوانند دشمنی کنند و سپس بعد از عقد گره را می‌گشود.

نکته جالب اینکه باور به تأثیر جادوی منفی گره در ازدواج در بسیاری از کشورهای دنیا نیز رواج دارد. فریزر در این باره می‌نویسد: در قرون وسطا و تا قرن هجدهم ظاهراً در اروپا اعتقاد عموم بر این بود که هر کس در حین برگزاری مراسم ازدواج جایی را قفل کند یا رشته‌ای را گره بزند و سپس قفل یا آن رشته را دور اندازد می‌تواند مراسم مزاجت را عقیم بگذارد. قفل یا رشته گره‌خورده‌ای که در آب انداخته شده بود تا پیدا نمی‌شد و قفل یا گره گشوده نمی‌شد مزاجت آن زوج ممکن نمی‌شد (فریزر، ۱۹۹۴، ترجمه فیروزمند، ۱۳۹۶، ص. ۲۶۷).

۳-۲-۳. زبان‌بندان و جلب محبت

یکی از تمایلات انسان‌ها، رهایی از طعن و سرزنش بدخواهان و جلب توجه و محبت دیگران بوده است. سحرها و طلسم‌های فراوانی برای جلب محبت و زبان بستن یا به اصطلاح «زبان‌بندان» وجود دارند که در برخی از آن‌ها از جادوی گره استفاده می‌شود. برای مثال در شب عروسی، طنابی سیاه و کلفت، یک میخ و تکه‌ای چرم را به یک دختر نابالغ می‌دادند و از او می‌خواستند هنگامی که زن‌ها مشغول شادی و بزن و بکوب‌اند، درون گوشه‌ای خلوت چرم را با میخ به دیوار بکوبد و طناب سیاه را دور میخ بپیچد. بعد از آنکه چنین کاری می‌کرد، به نام هریک از زن‌های خانواده داماد،

به‌ویژه مادر و خواهر او، یک گره به طناب می‌زد و می‌گفت: «بستم بستم زبان بدگو/ بستم بستم زبان ... / بستم بستم زبان ...»، و بدین ترتیب، نام زن‌های موردنظر را بر زبان می‌آورد. بعد از آن، میخ و چرم و طناب را به خانه عروس می‌بردند و در نخستین فرصت، آن را درون گورستان قدیمی چال می‌کرد، با این باور که زبان بدخواهان عروس همیشه بسته می‌ماند (کتیرایی، ۱۳۷۸، ص. ۲۱۸).

در کاشان برای بستن زبان بدخواه هفت نخ ابریشمی هفت‌رنگ برمی‌دارند که به آن «هفت نخ» می‌گویند. نخ‌ها را با هم گره می‌زنند و کمی از موی سر شخص بدخواه را در یک تکه پارچه که بوی بدن او را داشته باشد قرار می‌دهند و زیر هاون سنگی که زود از جایش تکان ندهند می‌گذارند و می‌گویند: «خدایا همین‌طور که این ابریشم زیر این هاون ماند و بسته شد زبان فلانی هم به روی من بسته شود» (ذوالفقاری، ۱۳۹۶، ص. ۱۰۴۳). درحقیقت بنابر جادوی تقلیدی، بسته شدن ابریشم به بسته شدن زبان بدخواه می‌انجامد.

در اردکان مقداری شیرینی، مثلاً نقل یا شکرپنیر، تهیه می‌کردند و درحالی‌که نخ‌ی درون دست داشتند، سوره یس را می‌خواندند و وقتی به کلمه «مبین» می‌رسیدند، به شیرینی فوت می‌کرد و به نخ گرهی می‌زدند. بعد از آنکه ۷ مبین خوانده، و ۷ گره به نخ زده می‌شد، نخ را درون جایی درون شکاف دیوار مخفی می‌کردند و شیرینی را به خورد شخص موردنظر می‌دادند (طباطبایی اردکانی، ۱۳۸۱، ص. ۵۲۷).

۴-۲-۳. بستن خواب کسی

یکی از کاربردهای منفی جادوی گره، بستن خواب فردی است که با او دشمنی دارند. در فرخ‌نامه چنین آمده است:

اگر موی دنبال اسب بگیرند و به نام کسی که خواهند هفت گره برزنند و به هر گرهی بگویند: «ای فلانه بنت فلانه، بستم خواب ترا بدین موی اسب» پس در زیر

بالین وی کند، هفت شبانه‌روز خوابش نیاید، مگر که سر از بالین بگرداند و بر جایی دیگر نهد (جمالی‌یزدی، ۱۳۸۶، ص. ۳۰).

۴. نتیجه

جادوی گره یکی از انواع مهم و پرکاربرد جادو در فرهنگ عامه به‌شمار می‌رود. باور به تأثیر جادویی گره از گذشته‌های دور تاکنون وجود داشته است. این باور مختص مردم ایران نیست، بلکه در فرهنگ عامه بسیاری از کشورها وجود دارد. این جادو را می‌توان نوعی جادوی هومیوپاتیک (تقلیدی) دانست، چراکه در باور عامه بستن یا بازکردن گره می‌تواند به ایجاد یا رفع مشکلی منجر شود. گاه این جادو با مقدسات پیوند می‌خورد و زدن یا باز کردن گره‌ها همراه با خواندن آیاتی از قرآن یا ادعیه است. در فرهنگ عامه با دو نوع جادوی گره مثبت و منفی مواجه می‌شویم. اینکه در هر موقعیتی، جادوی گره چه کارکردی دارد بستگی به نیت شخصی دارد که این جادو را به‌کار می‌گیرد. در مجموع می‌توان گفت در فرهنگ عامه مردم ایران استفاده از جادوی گره برای رفع مشکلات (از جمله بیماری، ناباروری، سقط جنین، بسته‌شدن بخت، خشک‌سالی، چشم‌زخم، گم شدن اشیا و...) بسامد بیشتری دارد. هرچند استفاده از این جادو بیشتر در مواقعی است که مشکلی پدید آمده، ولی گاه زمان‌های خاصی چون سیزده‌به‌در یا چهارشنبه‌سوری را برای آن انتخاب می‌شود. گره بر اجسام مختلفی چون نخ‌های جنس مختلف، طناب، پارچه، لباس، چادر، روسری، سبزه، روده حیوانات و... زده می‌شود و گاه از نخ‌های هفت‌رنگ یا سیاه و سفید استفاده می‌شود. تعداد گره‌ها گاه نامشخص و گاه یک، هفت، چهل یا صد تا است. گاه شخص خاصی باید گره را ببندد یا بگشاید؛ برای مثال پیرزن، کودکی نابالغ، دختر اول خانواده و... اغلب در هنگام گره زدن آیه، دعا یا افسونی خوانده می‌شود یا نام شخص یا اشخاص خاصی گفته می‌شود و بعد به

جادوی گره در فرهنگ عامه مردم ایران _____ مریم حقی و همکار

گره فوت می‌شود. گاه برای تأثیر بیشتر جادوی گره، جسم گره زده‌شده را در مکانی چون گورستان، زیر سنگ، شکاف دیوار و ... پنهان می‌کردند تا از دسترس دیگران دور باشد. این نوع جادو در ایران در بین زنان کاربرد بیشتری دارد.

منابع

قرآن کریم

آینه‌دست، ح. (۱۳۹۳). بررسی زمینه‌های اجتماعی به‌وجود آمدن طلسم و تعویذ و تأثیر آن بر جنبش سقاخانه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد نقاشی. دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی.

الیاده، م. (۱۹۹۱). تصاویر و نمادها. ترجمه م. ک. مهاجری (۱۳۹۹). تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه.

امامی، ر. (۱۳۹۶). تحلیل و تبیین مردم‌شناختی فولکلور در بین مردم شهر گرگان (مطالعه موردی: تولد، ازدواج، مرگ). کنفرانس پژوهش‌های نوین ایران و جهان در روان‌شناسی و علوم تربیتی، حقوق و علوم اجتماعی.

انجوی شیرازی، ا.، و ظریفیان، م. (۱۳۷۱). گذری و نظری در فرهنگ مردم. تهران: اسپرک.

انوری، ح. (۱۳۸۱). فرهنگ بزرگ سخن. ج ۶. تهران: سخن.

باغدار دلگشا، ع. (۱۳۹۵). آداب مردی و تربیت نسوان. تهران: شیرازه.

بلاغی، ع. (۱۳۶۹). تاریخ نائین و فرهنگ تاریخ نائین. تهران: چاپخانه مظاهری.

بلوکباشی، ع. (۱۳۸۱). باطل سحر. دائرةالمعارف بزرگ اسلامی. ج ۱۱. تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.

بیستونی، م. (۱۳۹۱). خرافات، سحر و جادوگری. قم: بیان جوان.

پاینده، م. (۱۳۵۵). آیین‌ها و باورداشت‌های گیل و دیلم. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.

تبریزی، م. ح. (۱۳۵۷). برهان قاطع. به اهتمام م. معین. ج ۳. تهران: امیرکبیر.

- تفضلی، ا. (۱۳۷۶). *تاریخ ایران پیش از اسلام*. به کوشش ژ. آموزگار. تهران: سخن.
- تمیم‌داری، ا. (۱۳۹۳). *فرهنگ عامه*. تهران: مه‌کامه.
- جایز، گ. (۱۹۶۲). *فرهنگ سمبل‌ها، اساطیر و فولکلور*. ترجمه م. ر. بقاپور (۱۳۹۷). تهران: اختران.
- جاهودا، گ. (۱۹۷۱). *روان‌شناسی خرافات*. ترجمه م. ن. براهنی (۱۳۷۱). تهران: البرز.
- جعفری (قنوتی)، م. (۱۳۹۴). *درآمدی بر فولکلور ایران*. تهران: جامی.
- جمالی یزدی، ا. (۱۳۸۶). *فرخ‌نامه*. به کوشش ا. افشار. تهران: امیرکبیر.
- خاقانی، ب. (۱۳۷۸). *دیوان*. تصحیح ض. سجادی. تهران: زوار.
- خلعتبری، ح.، و رحمانی، م. (۱۳۹۳). *دیدگاه اسلام و یهود درباره سحر*. سراج منیر، ۱۵، ۱۰۵-۱۳۱.
- خوانساری، ج. (۱۳۵۵). *کلثوم ننه*. تهران: مروارید.
- داندلسن، ب. (۱۹۷۳). *اسفند وحشی (پژوهشی درباره سحر و جادو در فرهنگ عامه ایران)*. ترجمه ا. سرّی (۱۳۹۹). تهران: فرهنگ جاوید.
- دهخدا، ع. ا. (۱۳۴۲). *لغت‌نامه دهخدا*. تهران: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.
- ذوالفقاری، ح. (۱۳۹۶). *باورهای عامیانه مردم ایران*. با همکاری ع. ا. شیری. تهران: چشمه.
- ذوالفقاری، ح. (۱۳۹۲). *درمان عامیانه نزد مردم ایران*. مجله طب سنتی اسلام و ایران، ۲، ۱۳۸-۱۶۰.
- رضاییان، ف. (۱۳۹۵). *تأثیر جادوی هومیوپاتیک بر فرهنگ عامه (مطالعه موردی شهرستان نجف‌آباد)*. *انسان‌شناسی و فرهنگ*، ۱۲، خرداد ۱۳۹۵.
- <https://anthropologyandculture.com>
- زاده حسن، ن.، و نشاتی، ف. (۱۳۹۶). *بررسی تأثیر جادوی هومیوپاتیک بر فرهنگ عامه مردم بهبهان*. *دومین همایش ملی نگاهی نو به زبان و ادب عامه*. بوشهر.
- ساعدی، غ. (۱۳۴۵). *اهل هوا*. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی.

جادوی گره در فرهنگ عامه مردم ایران _____ مریم حقی و همکار

- ساعدی، غ. (۱۳۵۴). *خیابو یا مشکین شهر*. تهران: امیرکبیر.
- شریعتی، ص.، و انصافی مهربانی، س. (۱۳۹۵). *نگاهی به خرافه پرستی در ایران و جهان و راهکار تربیتی مواجهه با آن*. فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی، ۲۶، ۱-۲۶.
- شعربافیان، ح. (۱۳۸۳). *باورهای عامیانه در ایران به گزارش سیاحان غربی*. مشهد: محقق.
- شکورزاده، ا. (۱۳۶۳). *عقاید و رسوم مردم خراسان*. تهران: سروش.
- شوالیه، ژ.، و گبران، آ. (۱۹۸۲). *فرهنگ نمادها*. ترجمه و تحقیق س. فضایی (۱۳۸۵). ج ۴. تهران: جیحون.
- شهری، ج. (۱۳۷۱). *طهران قدیم*. ج ۳. تهران: معین.
- شیمیل، آ. م. (۱۹۹۴). *راز اعداد*. ترجمه ف. توفیقی (۱۳۹۹). قم: انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب.
- صرفی، م. (۱۳۹۱). *باورهای مردم کرمان*. کرمان: دانشگاه شهید باهنر کرمان.
- طباطبایی، م. (۱۳۶۶). *المیزان فی تفسیر القرآن*. ترجمه م. ب. موسوی همدانی. ج ۴۰. تهران: کانون انتشارات محمدی.
- طباطبایی اردکانی، م. (۱۳۸۱). *فرهنگ عامه اردکان*. تهران: شورای فرهنگ عمومی استان یزد.
- عابدوف، د. (۱۳۹۳). *آداب، آیین و باورهای مردم افغانستان*. ترجمه ب. امیراحمدیان. کابل: انستیتو مطالعات استراتژیک افغانستان.
- عزیزی‌فر، ا. (۱۳۹۲). *بررسی طلسم و طلسم‌گشایی در قصه‌های عامیانه فارسی*. متن‌شناسی ادب فارسی، ۱، ۸۳-۱۰۰.
- فریزر، ج. ج. (۱۹۹۴). *شاخه زرین (پژوهشی در جادو و دین)*. ترجمه ک. فیروزمند (۱۳۹۶). تهران: آگاه.
- فلور، و. (۲۰۰۴). *سلامت مردم در ایران قاجار*. ترجمه ا. نبی‌پور (۱۳۸۶). بوشهر: دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی بوشهر.
- کتیرایی، م. (۱۳۷۸). *از خشت تا خشت*. تهران: ثالث.

دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه _____ سال ۹، شماره ۳۹، مرداد و شهریور ۱۴۰۰

گوشه‌گیر، ع. (۱۳۸۵). زبان جادو در فرهنگ عامه. پژوهش ادبیات معاصر جهان، ۳۶، ۱۱۵-۱۰۱.

لریمر، د. ل. (۱۹۱۹). فرهنگ مردم کرمان. ترجمه ف. وهمن (۱۳۵۳). تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.

ماسه، ه. (۱۹۳۸). معتقدات و آداب ایرانی. ترجمه م. روشن‌ضمیر (۱۳۵۷). ج ۲. تبریز: انتشارات دانشگاه.

محجوب، م. ج. (۱۳۸۷). ادبیات عامیانه ایران. به کوشش ح. ذوالفقاری. تهران: چشمه.

مرادی، ا. (۱۳۹۸). بررسی بن‌مایه‌های اسطوره‌ای در باورهای عامیانه غرب هرمزگان. پژوهش‌نامه فرهنگی هرمزگان، ۱۷، ۲۳-۸.

مستوفی، ع. (۱۳۸۴). شرح زندگانی من یا تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجار. ج ۱. تهران: زوار.

معین، م. (۱۳۸۶). فرهنگ معین. تهران: زرین.

مؤید محسنی، م. (۱۳۸۷). فرهنگ عامیانه سیرجان. کرمان: مرکز کرمان‌شناسی.

میرنیا، ع. (۱۳۶۹). فرهنگ مردم (فولکلور ایران). تهران: پارسا.

نظامی گنجوی، ا. (۱۳۸۰). لیلی و مجنون. تصحیح و حواشی ح. وحید دستگردی. به کوشش س. حمیدیان. تهران: فطره.

نوروزی، ق. (۱۳۹۱). باورهای عامه در بختیاری. اهواز: معتبر.

هدایت، ص. (۱۳۷۸). فرهنگ عامیانه مردم ایران. گردآورنده ج. هدایت. تهران: چشمه.

هنری، م. (۱۳۵۳). آیین‌های نوروزی. تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و هنر.

ییت، چ. (۱۹۳۹). سفرنامه خراسان و سیستان. ترجمه ق. روشنی زعفرانلو و م. رهبری (۱۳۶۵). تهران: یزدان.

References

The Holy Quran

- Abedov, D. (2014). *Customs, rituals and beliefs of the people of Afghanistan* (translated into Farsi by Bahram Amir Ahmadian). Afghanistan Institute for Strategic Studies.
- Anvari, H. (2002). *Farhang Bozorg Sokhan* (in Farsi). Sokhan.
- Ayine Dast, H. (2014). *Investigation of social contexts of the emergence of talismans and amulets and their effect on the Saqqakhaneh movement*. Master Thesis in Painting, Islamic Azad University, Central Tehran Branch.
- Azizifar, A. (2013). Study of talisman and talisman unlocking in Persian folk tales. *Textology of Persian Literature*, 5(1), 83-100.
- Baghdar Delgosha, A. (2016). *Male etiquette and female education* (in Farsi). Shirazeh.
- Balaghi, A. (1990). *History of Nain and dictionary of Nain* (in Farsi). Mazaheri.
- Bistooni, M. (2012) *Superstitions, Magic and Witchcraft* (in Farsi). Young Expression.
- Blockbashi, A. (2002). The false dawn. *The Great Islamic Encyclopedia* (vol. 11). Tehran.
- Dehkhoda, A. A. (1963). *Dehkhoda dictionary*. University of Tehran Publishing Institute.
- Donaldson, B. A. (2020). *The Wilde Rue: a study of Muhammadan magic and folklore in Iran* (translated into Farsi by A. Serri). Farhang Javid.
- Eliade, M. (1991). *Images and symbols* (translated into Farsi by Mohajeri). Parseh Book Translation and Publishing Company.
- Enjavi Shirazi, A., & Zarifian, M. (1992). *Transition and theory in people's culture*. Spark.
- Floor, W. (2007). *Public health in Qajar Iran* (translated into Farsi by Iraj Nabipour). Bushehr University of Medical Sciences and Health Services.
- Fraser, J. G. (1994). *The golden bough: research in magic and religion* (translated into Farsi by Kazem Firoozmand). Agah.
- Gahoda, G. (1992). *The psychology of superstition* (translated into Farsi by Mohammad Naghi Braheni). Alborz.
- Gooshe Gir, A. (2006). The language of magic in popular culture. *Research in Contemporary World Literature*, 11(36), 101-115.
- Hedayat, S. (1999). *Folk culture of the Iranian people* (edited by Jahangir Hedayat). Cheshmeh.
- Honari, M. (1974). *Customs of Nowruz* (in Farsi). Publications of the Ministry of Culture and Arts.

- Imami, R. (2017). *Anthropological analysis and explanation of folklore among the people of Gorgan: the case of birth, marriage, death*. Conference on Modern Research in Iran and the World in Psychology and Educational Sciences, Law and Social Sciences.
- Jafari Qanavati, M. (2015). *An introduction to Iranian folklore* (in Farsi). Jami.
- Jamali Yazdi, A. (2007). *Farkhnameh* (in Farsi). Amirkabir.
- Jobs, G. (1962). *Dictionary of mythology, folklore and symbols* (translated into Farsi by Bagha Pour). Akhtaran.
- Katirayi, M. (1999). *From clay to clay* (in Farsi). Sales.
- Khalatbari, H., & Rahmani, M. (2014). The view of Islam and Judaism about the magic. *Siraj Monir*, 5(15), 105-131.
- Khansari, J. (1997). *Kolsoom Nane* (in Farsi). Morvarid.
- Khaqani, B. (1999). *Diwan* (edited by Zia-ud-Din Sajjadi). Zavvar.
- Lorimer, D. L. (1974). *Culture of the people of Kerman* (translated into Farsi by Fereydoun Vahman). Publications of the Iranian Culture Foundation.
- Mahjoub, M. J. (2008). *Iranian folk literature* (in Farsi). Cheshmeh.
- Masse, H. (1978). *Iranian beliefs and customs* (translated into Farsi by Mehdi Roshanzamir). University Publications.
- Mirnia, A. (1990). *People's culture: Iranian folklore* (in Farsi). Parsa.
- Moayed Mohseni, M. (2008). *Sirjan folk culture* (in Farsi). Center for Kerman Studies.
- Moin, M. (2007). *Moin dictionary*. Zarrin.
- Moradi, A. (2019). Study of mythical themes in the folk beliefs of western Hormozgan. *Hormozgan Cultural Research Journal*, 17(2), 8-23.
- Mostowfi, A. (2005). *Description of my life or social and administrative history of the Qajar period* (in Farsi). Zavvar.
- Nezami Ganjavi, A. (2001). *Leyly and Majnoon* (edited by Vahid Dastgerdi). Qatreh.
- Nowruzi, Q. (2012). *Public beliefs in Bakhtiari* (in Farsi). Motabar.
- Payende, M. (1976). *The customs and beliefs of Gil and Deylam* (in Farsi). Iran Culture Foundation Publications.
- Rezaian, F. (2016). The effect of homeopathic magic on popular culture: case study of Najafabad city. *Anthropology and Culture*, Received from: <https://anthropologyandculture.com>, June 3, 2016.
- Saedi, Gh. (1966). *Ahl-e Hava* (in Farsi). Institute of Social Studies and Research.
- Saedi, Gh. (1975). *Khiav or Meshkinshahr* (in Farsi). Amirkabir.
- Sarfi, M. (2012). *Beliefs of the people of Kerman* (in Farsi). Shahid Bahonar University of Kerman.

- Schimmel, A. (2020). *The mystery of numbers* (translated into Farsi by Fatemeh Tawfiqi) University of Religions and Religions Publications.
- Shahri, J. (1992). *Old Tehran* (vol. 3) (in Farsi). Moin.
- Shakurzadeh, A. (1984). *Beliefs and customs of the people of Khorasan* (in Farsi). Soroush
- Sharabafian, H. (2004). *Folk beliefs in Iran according to Western tourists* (in Farsi). Mohaghegh.
- Shariati, S., & Ensafi Mehrabani, S. (2016). A look at superstition in Iran and the world and the educational strategy to deal with it. *Culture of Counseling and Psychotherapy*, 7(26), 1-26.
- Shevalier, J., & Gheerbrant, A. (1982). *Dictionnaire des symboles: Mythes, rêves, coutumes* (translated into Farsi by Fazaeli). Jeyhun.
- Tabatabai, M. (1984). *Almizan (in the interpretation of the Qur'an)* (translated into Farsi by Mohammad Bagher Mousavi Hamedani) (vol. 40) Mohammadi Publishing Center.
- Tabatabai Ardakani, M. (2002). *Ardakan's public culture* (in Farsi). Yazd Provincial Public Culture Council.
- Tabrizi, M. (1978). *Argument* (edited by Mohammad Moein). Amir Kabir.
- Tafazzoli, A. (1997). *History of Iran before Islam* (in Farsi). Sokhan.
- Tamimdari, A. (2014). *Popular culture* (in Farsi). Mahkameh.
- Yate, Ch. E. (1939). *Travelogue of Khorasan and Sistan* (translated into Farsi by Qodratollah Rowshani Zaferanlo and Mehrdad Rahbari). Yazdan.
- Zadeh Hassan, N., & Nashati, F. (2017). *Study of the effect of homeopathic magic on the popular culture of Behbahan people*. The Second National Conference on a New Look at Popular Language and Literature, Bushehr.
- Zolfaghari, H. (2013). Folk treatment among the people of Iran. *Journal of Traditional Medicine of Islam and Iran*, 4(2), 138-160.
- Zolfaghari, H. (2017). *Folk beliefs of the Iranian people* (in Farsi). Cheshmeh.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی